

ZAL, Cod. I-1776, f. 69 in 99. — 74. ZAL, Cod. I/115, f. 184; Cod. I-1781, f. 372; Cod. I-1782, f. 171; Cod. I-1786, f. 255. — 75. Dr. Radmila Matejčič, Rijeka, kulturno-povjesni spomenici. — 76. ZAL, Cod. I-1786. — 77. Ena tabernakljasta ura je v privatni posesti, druga v Narodnem muzeju, inv. št. 16719. — 78. Testamenta I, Lit. W, 1789, šte. 133. — 79. Fabjančič, šte. 220. — 80. Zbornik za umetnostno zgodovino, IV, 1924, str. 197. — 81. L. Stolberg, str. 542. — 82. ZAL, Cod. I/107, f. 51. — 83. Čeprav se je dejavnost Ignacijevega sina Baltazarja Hofmana začela

v zadnjem desetletju 18. stoletja, je večji del njegovega bogatega opusa pripisati prvim desetletjem 19. stoletja, zato tudi ni obravnavan v tem prispevku. — 84. V. Bučič, Razvoj urarstva, str. 116. — 85. Ura v Narodnem muzeju ima inv. št. 17343, ura v Mestnem muzeju je s.n., ostale ure so v privatni posesti. — 86. V. Bučič, Razvoj urarstva, str. 117. — 87. Ivan Slokar, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do 1860, ZAL, Razprave IV, 1977, str. 113. — 88. Isti, str. 116.

STEKLARNI V ZAGORJU

VLADO VALENCIČ

Ko je bila leta 1928 opuščena steklarna v Zagorju, je na ozemlju nekdanje Kranjske za nekaj desetletij prenehala industrijska panoga, ki jo je v prvi polovici prejšnjega stoletja zastopalo več obratov. Ni bila sicer na Kranjskem tako razširjena kot na Spodnjem Štajerskem, kjer so bile zlasti ob Pohorju steklarne kar gosto nasejane, vendar so tudi na Kranjskem imele svoj pomen pri izkoriščanju našega gozdnega bogastva.¹ Steklarne so porabile velike količine kuriva, zato so mogle obratovati le na gozdnatih področjih, dokler ni bil najden način za izkoriščanje premoga v njihovih pečeh. V nekdanji avstrijskih monarhiji je leta 1794 steklarna sv. Neže v Libojah pri Celju kot prva uvedla v večjem obsegu uporabo premoga pri kurjenju pečī.² Pozneje so nastale nove steklarne tudi v bližini naših premogovnikov, najprej v Zagorju, sredi preteklega stoletja pa tudi v Kočevju in Hrastniku.

USTANOVITEV IN POSLOVANJE PRVE STEKLARNE

Steklarstvo v Zagorju je ob svojem prenehanju imelo za seboj med steklarnami na slovenskem ozemlju najdaljšo tradicijo, druga zagorska steklarna se je razvila v največje podjetje te stroke na nekdanjem Kranjskem. Prvo steklarne je v Zagorju ustanovila država z namenom, da bo izdelovala steklenice in drugo stekleno posodo za potrebe rudnika v Idriji, kjer je bila uvedena proizvodnja živosrebrnega precipitata in sublimata.³ Gotovo je bilo Zagorje izbrano za postavitev steklarne zaradi tamkajšnjih ležišč premoga, ki si jih je tudi pridobila država. Vendar v začetku ni bilo namena, da bi steklarna uporabljala premog kot kurivo, kajti tedaj je bil način obratovanja s premogom v steklarnah še premalo preizkušeno in prva peč zagorske steklarne je bila zgrajena za kurjenje z drvmi.

Spisi, ki bi nam pojasnili vse okoliščine okrog ustanavljanja steklarne v Zagorju, v ljubljanskem državnem arhivu niso ohranjeni. Iz repertorija gubernijskega arhiva se vidi le, da se je gubernij pričel leta 1803 ukvarjati z vprašanjem postavitve steklarne v Zagorju za idrijsko proizvodnjo sublimata in precipitata. Arhivsko gradivo je ohranjeno v večjem obsegu pravzaprav šele za razdobje od leta 1813 naprej, to je po avstrijski reokupaciji Ilirije, vsebuje pa tudi podatke o graditvi steklarne in njenem poslovanju v prvih letih. Na osnovi teh podatkov je mogoče opisati razvoj steklarne v prvem desetletju njenega obstoja.

Steklarna je bila zgrajena leta 1804 ter so stroški znašali 20.643 gld. 2 kr. v papirnatem denarju, v naslednjem letu pa so postavili še peč za izdelovanje steklenih plošč, ki je stala 5286 gld. 3 kr. Leta 1808 je bila postavljena druga topilna peč s stroški 2664 gld. 20 kr. Posebej so bili zgrajeni še skladišče za premog in steklene izdelke, kovaška delavnica in kovačnica žebeljev, mizarska delavnica, peč za žganje opeke, lončarska delavnica in menda tudi apnenica. Leta 1805 so pričeli zidati veliko stanovanjsko hišo za delavstvo, zaradi vojne se je gradnja vlekla skozi tri leta in je bila končana šele leta 1808.⁴ Veliko število zgradb, pomožnih delavnic in obratov kaže, da je država hotela voditi zagorsko podjetje v večjem obsegu.

Prva leta je steklarna uspešno obratovala, v letih 1805 do 1808 je tovarna precipitata in sublimata v Idriji kupila za 46.938 gld. 4 kr. steklenine; čisti prebitok zagorskega podjetja je leta 1808 znašal 8972 gld. 25 kr., bilo je torej za državo donosno in dvorna komora ga je imela kot neobhodno potrebno za idrijsko tovarno. Steklarna je izdelovala steklenino tudi za zasebni trg, kakovost njenih izdelkov je bila zadovoljiva. Leta 1805 je erar kupil v bližini Zagorja ležeče graščinsko posestvo Gamberk, ki naj bi izpopolnjevalo zagorske obrate. Posestvo naj bi dobavljalo steklarni in rudniku živila za delavstvo, ki je mezde pre-

jemalo deloma v živilih, zlasti v žitu, dobavljalo bi jamski in stavbni les; slama, ki jo je dobivalo od podložnikov kot desetino, bi se uporabila za zavijanje stekla.⁵

Za časa francoskih vojn je obratovanje steklarne trpelo, tudi ko je bil sklenjen mir in je bila Ilirija priključena francoskemu cesarstvu, se steklarne v novih gospodarskih razmerah ni mogla več uspešno uveljaviti.⁶ Lastnik zagorskih obratov je postal francoski red trikratnega zlatega runa, v katerega rokah je bil rudnik živega srebra v Idriji. Med francosko okupacijo je idrijska tovarna omejila izdelovanje preparatov, za katere je potrebovala steklenino, zato je zagorska steklarne izgubila svojega glavnega odjemalca. Prodaja drugih steklenih izdelkov je zelo padla, domači trg je trpel na splošnem pomanjkanju denarja; tovarne rozolije, ki so prej kupovale steklenice, so omejevale proizvodnjo; zaradi kontinentalne blokade sta bili luki na Reki in v Trstu za izvoz zaprti, izvoz v Italijo so ovirale visoke izvozne carine.⁷

Francoska uprava je leta 1811 določila sledeče cene za šok: brušeno steklo 3 gld., belo navadno steklo 1 gld. 10 kr., čaše in steklenice, zelene in črne, 55 kr., steklene plošče 2 gld. 10 kr., baloni 1 gld. 55 kr. in steklenice za rozolijo 1 gld. 40 kr. Po trditvi uprave so bile te cene pod cenami sosednjih avstrijskih steklarne, zato je pričakovala naročil in obljubljala izboljšanje izdelkov v obliki in kakovosti.⁸

Za ravnatelja tovarne je bil pod francosko upravo postavljen L. Wagner, po rodu Nемеc iz nekdanje kneževine Nassau-Saarbrücken. Po nalogu uprave si je ogledal razne tuje steklarne in se seznanil z načinom uporabe premoga pri izdelovanju stekla. Ker je ena topilna peč postala neuporabna, so jo podrli in pričeli graditi novo po načrtih ravnatelja Wagnerja; ta peč je bila namenjena le za kurjavo s premogom. Dokončali so jo šele, ko so ilirske dežele zopet pripadle Avstriji.⁹

Ob prevzemu v avstrijsko upravo avgusta 1813 je bila steklarne v težavnem položaju, ni imela ne denarja ne surovin in je morala prenehati z obratovanjem. Zaloga steklenih izdelkov je bila sicer znatna, njena vrednost je znašala skoraj 12.000 gld., ni pa bilo kupcev, zato je ni bilo mogoče spraviti v denar. Med zalogo je bilo deloma blago starejše proizvodnje, ki je bilo težko vnovčljivo. Steklarne je ostajala delavstvu dolžna mezde, izplačevala jim je malenkost na račun, kolikor je pač dopuščal skromni izkupiček za prodajo.

* Šok je količinska enota v trgovini s steklom, ki je služila za določanje cene. Teža in število kosov v šoku se je spreminjalo, merodajna je bila tudi kakovost izdelka. Običajno je cena šoku določene vrste izdelkov ostala nespremenjena, spreminjalo se je število kosov ali pa teža, če se je blago podražilo ali pocenilo. Prim. Glas und Glaswaaren, Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, VI. Jahrgang, II. Heft, str. 77 in Stephan Keess, Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens im österreichische Keiserstaate. Zweiter Theil, Zweiter Band. Wien 1823, str. 839 sl.

no blago. Dolg mezd je znašal 3159 gld. 30 kr., poleg tega je zagorsko podjetje dolgovalo idrijskemu rudniku na investicijski glavnic 165.617 gld. v papirju, med francosko okupacijo se je zadolžilo še za nadaljnjih 9002 gld. 44 kr. V maju 1814 je šest steklarjev prosilo, naj se jim prizna čakarina, ker že osmi mesec praznujejo. Ob ugasnitvi peči jim je bilo zagotovljeno, da bo steklarne kmalu pričela obratovati. Ker se to ni zgodilo, so ostali brez dela in zaslužka, živijo v revščini in dolgovih in nimajo niti toliko sredstev, da bi si šli drugam iskat delo. Poudarjali so, da zasebne steklarne navadno plačujejo svoje delavstvo, ki ga hočejo obdržati, tudi če začasno ugasnejo peč. Na to prošnjo je gubernij dovolil, da je steklarne izplačala dvema najpotrebnejšima steklarjema manjše podpore. Zaradi slabe zaposlitve steklarne in rudnika gubernij v Zagorju ni več nastavljal ranocelnika, ko je bilo to mesto izpraznjeno. Prejšnji ranocelnik je imel 400 gld. letne plače, polovico je k plači prispevala bratovska skladnica, polovico steklarne. Odpusti so povzročili padec števila delavstva, zmanjšali so se tudi prispevki bratovski skladnici, ki ni mogla plačevati več svojega deleža za ranocelnikovo plačo; ravno tako tudi dohodki steklarne, ki niti svojih delavcev ni mogla več plačevati, niso dovoljevali tega izdatka. Tudi se pri malem številu delavstva ni splačalo vzdrževati posebnega ranocelnika. Gubernij je priporočal steklarne, naj pospešuje prodajo izdelkov, naročil je tudi, naj blago odpremi v Ljubljano za prodajo. Temu naročilu steklarne ni mogla ugoditi, ker ni imela denarja za plačilo prevoznih stroškov, ter je prosila, naj se ji v ta namen dovoli predujem 4000 gld. Računski svetnik dvornega računovodstva Pavel Bernecker, ki je pregledal finančno stanje steklarne in rudnika v Zagorju, je pričel na podlagi svojih ugotovitev dvomiti o bodočem uspehu podjetja. Nadaljnje obratovanje v rokah države je imel le za morebiten poizkus, steklarne pa bi bilo treba v tem primeru dovoliti predujem 6000 gld.; če ne bi bilo mogoče, je predlagal, naj se steklarne da v najem ali pa proda. Gubernij je gledal na bodočnost podjetja bolj optimistično; menil je, da bo idrijska tovarna sublimata in živosrebrnega precipitata zopet potrebovala večje množine steklenine, zato je bil za nadaljevanje podjetja.¹⁰

Steklarne je dobila navodila za poslovanje; za najnujnejše predujme delavcem, največ 5 do 6 gld. na mesec, in za uradnike je bilo dovoljenih 600 gld. V začetku julija 1814 je na pobudo dvorne komore, ki je na vsak način hotela ohraniti steklarne v državnih rokah zaradi Idrije, pričelo obratovanje v stari, že popravljeni peči, ker nova še ni bila dozidana. Načrt proizvodnje je predvidel v glavnem izdelke, namenjene za idrijsko tovarno. Od 3530 šokov celotne proizvodnje v tretjem četrtletju 1815 naj bi odpadlo 2000 šokov na steklene izdelke, ki jih je potrebovala Idrija, v ostalem bi bila proizvodnja omejena na okensko in navadno steklo ter na steklenice za rozolijo; brušenje stekla naj bi po nalogu dvorne komore odpadlo.¹¹

Vendar so bila zaman vsa prizadevanja, da bi steklarne dosegla uspešno poslovanje. Zdi se, da ravnatelj Wagner, ki ga je leta 1813 idrijski višji rudarski urad hvalil kot sposobnega človeka, ni izpolnil pričakovanj. Druga topilna peč, dograjena v februarju 1815 po Wagnerjevem načrtu, je bila v marcu že neuporabna, ker so jo zakurili ne da bi se bila dovolj posušila. Wagner, ki je tri tedne zavlačeval poročilo o tej nezgodi, je tedaj izstopil iz službe, na njegovo mesto je prišel Janez Schwarz. Tudi novi upravnik ni mogel doseči boljših uspehov. Treba je bilo obnavljati pokvarjene peči, steklarne se je borila s pomanjkanjem sredstev in je ostajala z delavskimi mezdami na dolgu. Zaloga pa kar ni šla v denar, čeprav so bile cene ponovno znižane in so znašale za šok belega stekla 1 gld., zelenega stekla 48 kr., stekla v ploščah 2 gld, za 1000 steklenic za rozolijo 16 gld. Del zaloge, ki za prodajo ni prišel več v poštev, so morali pretopiti. Sicer se je pojavil kupec, ki bi prevzel vso zalogo zagorske steklarne, vendar je dvorna komora na predlog gubernija ponudbo kot popolnoma nesprejemljivo zavrnila, pristala pa je na predlog, da se zaradi pospešenega vnovčenja prodaja zagorske zaloge stekla poveri prodajnemu podjetju za ilirske rudarske proizvode, ki je bilo v Trstu. Proti koncu leta 1815 je steklarne zadela nova nezgoda, v premogovniku je izbruhnil požar in so prenehali kopati premog, steklarne je ostala brez kuriva in je morala ustaviti obratovanje. Zopet so delavci prosili za podporo zaradi prisilnega praznovanja, ki je trajalo sedem mesecev; pihalcem stekla je bila dovoljena v višini 2 gld. na teden. Sredi aprila je upravnik Schwarz z zadovoljstvom poročal, da je nova peč že v obratu ter da so poskusi z njo dobri. Istočasno je prišlo poročilo iz Idrije, da je s tamkajšnjo zalogo steklenine potreba za eno leto krita, ustavili so izdelovanje take steklenine in se omejili na trgovsko blago.¹²

Upravnik Schwarz, ki je bil prej v steklarni le tehnični obratovodja, administrativno in trgovsko poslovanje pa mu je bilo tuje, je uvidel, da se mu ne bo posrečilo postaviti podjetja na noge. Prosil je za odpust iz državne službe ali za premestitev na drugo mesto. Idrijski višji rudarski urad, kateremu je bilo zagorsko podjetje neposredno podrejeno, je menil, da Schwarz ni pravi mož za vodstvo steklarne in je priporočal guberniju, naj se vprašanje uradništva čimprej reši, ker se je sicer bati, da bodo podjetja v Zagorju kmalu popolnoma propadla. Finančni rezultati to bojazen v celoti potrjujejo, v letih 1814 in 1815 sta premogovnik in steklarne utrpela 12.094 gld. 33 kr. izgube. Želja, da se država podjetja znebi, je postala pri pristojnih oblasteh vedno močnejša. Že proti koncu leta 1815 je bila izvedena cenitev steklarne, rudnika in graščinskega posestva Gamberk v namenom, da se te nepremičnine prodajo na javni dražbi. Cenilec steklarne in rudnika je bilo dano navodilo, naj cenijo tako, da cenilna vrednost ne bo odbijala kupcev. Tako je prišlo do cenilne vrednosti 4443 gld. za premogokop, 4250 gld. za poslopja steklarne in 538 gld. 27 kr. za neko kmetijo, ki je bila s tem podjetjem

združena. Vrednost poslopij je bila sicer dejansko višja, vendar so cenilci upoštevali, da so za zasebnega podjetnika preobširna, da zahtevajo velike vzdrževalne stroške ter da bo le zmerna cena privabila kupca.¹³

Do dražbe nepremičnin pa ni tako kmalu prišlo. S 15. septembrom 1817 je bilo ustavljeno obratovanje steklarne, nato se je začela tiha likvidacija podjetja. Cene za zalogo steklenih izdelkov je bilo treba še občutno znižati, da je našla kupca, stara zaloga slabših izdelkov je bila leta 1818 prodana najboljšemu ponudniku Jožefu Pelicanu za 672 gld. 22 kr., kar je bilo več kot polovico pod nekdanjimi cenami. Težko je bilo prodati ostalo zalogo v Zagorju in Trstu, dvorna komora je znižala leta 1820 cene na polovico in je dovolila guberniju, da jih še nadalje zniža, če tudi polovične cene ne bi bile za kupce sprejemljive. Stroj za brušenje stekla je steklarne prodala upokojenemu brusilnemu mojstru Jožetu Gubetu za 60 gld. 10 kr. proti plačilu v mesečnih obrokih po 5 gld. in poroku, ki je dal kritje z vknjižbo. Končno je izdražil na dražbi 5. maja 1821 nekdanji upravnik Janez Schwarz — odpuščen je bil leta 1819 in mu je bila izplačana odpravnina v višini enoletne plače v znesku 600 gld. in vrednosti deputata v premogu v znesku 26 gld. — steklarne, premogokop in Uhljevo kmetijo za 10.600. gld. Za material in orodje, cenjeno na 1981 gld. 25 kr. je Schwarz ponudil tretjino in še to v obrokih, kar se je višjemu rudarskemu uradu v Idriji zdelo nesprejemljivo. Ker ni bilo drugega interesenta je nazadnje tudi to kupil Schwarz za 1073 gld. 50 kr. in še od tega mu je bilo treba 381 gld kreditirati.¹⁴

Preskrba s kurivom in surovinami zaradi ugodne lege zagorske steklarne ni povzročala posebnih težav. Okoliški gozdovi so ji nudili dovolj lesa, dokler je kurila z drvimi, in premog, ki ga je pozneje uporabljala kot gorivo, je bil na kraju samem. Za premog v velikih kosih je steklarne leta 1815 plačevala premogokopu 2 1/2 krajcarja za stot (56 kg), v malih kosih po 2 krajcarja. Ta cena je bila verjetno ugodna, najemniku svoje kovačnice je steklarne zaračunavala po 4 kr. stot.¹⁵ Kremenjak je steklarne dobivala iz vasi Brezje v čemšeniški župniji; s podložniki gamberške graščine, ki so na njih zemljiščih kopali kremenjak, je imela pogodbo, po kateri jim je plačevala pol krajcarja od stota, s prevozom do steklarne jo je stal 20 kr. Ker je bilo v tamkajšnji okolici več ležišč kremenjaka in so jih imeli za zelo bogata, tudi pri obratovanju z več pečmi bi zadostovala za stoletja, ga je steklarne prodajala bližnjim spodnještajerskim steklarnam. Tako je leta 1812 prodala steklarni v Ojstrici 300 stotov kremenjaka po 12 kr. za stot, leta 1814 pa je steklarne grofa Attemsa v Rogatcu prosila za dobavo 400 do 500 stotov kremenjaka, kolikor je znašala njena enoletna potreba. Omenjala je, da so tamkajšnje steklarne že prej dobivale kremenjak iz Zagorja. Gubernij, ki je bil prvotno nasproten, je na ponovno prošnjo dovolil prodajo omenjene količine po običajni ceni 12 kr. za stot.¹⁶ Steklarne potrebujejo redno večje množine nezgorljive glinice za peči in za lonce. Prvotno so jo v Zagorje dobivali iz Voitsberga, ravnatelj Wag-

ner pa je pričel izkoriščati glino, ki so jo našli blizu Zagorja; mislil je, da bo ustrezala zahtevam steklarne. Poizkusi s to glino se niso obnesli, lonci so vzdržali le 7 do 8 tednov, iz boljše gline pa so trajali tri mesece in tudi več. Pozneje so glino dobivali iz Polskave; ko so leta 1815 obnavljali peč, so jo kupili štiri štrtinjake (po 10 avstrijskih veder, vedro vsebuje okrog 56 litrov), štrtinjak jih je stal 18 gld., cena zagorski glini pa je znašala 3 do 4 gld.¹⁷

Letno je steklarna porabila okrog 300 stotov pepelike. Leta 1807 je imela z gospostvom Ruperč vrh pogodbo, po kateri je z najetimi pepeljarji v njenih gozdovih za svoj račun dala pripravljati pepeliko. Pozneje je kupovala pepeliko pri raznih prodajalcih, zaradi nejasnosti o svoji bodočnosti ji ni kazalo sklepati dolgoročnih pogodb. Dvorna komora je steklarni priporočila, naj bi pričela uporabljati glavberjevo sol, ki so jo druge steklarne že uspešno preizkusile in je bila cenejša kot pepelika. Schwarz je napravil poizkus s to soljo in brez pepelike; z rezultatom je bil zadovoljen. Odsvetovala pa je dvorna komora uporabo sicilijanske sode, ki jo je hotela steklarna preizkusiti.¹⁸

Steklarna v Zagorju je imela dve topilni peči z osmimi lonci v vsaki. Mogla je torej zaposlovati 16 steklarjev z istim številom pomočnikov in donašalcev ter nekaj steklobrusačev, topilcev in drugih pomožnih delavcev. Ker sta obe peči po letu 1813 delovali le redko istočasno, mnogokrat sta obe počivali, je bilo število steklarskih delavcev gotovo nižje kot bi ustrezalo polni zmoglosti steklarne. To potrjujeta že omenjeni prošnjaki steklarjev za čakarino v času prisilnega praznovanja, ki jih je podpisalo le majhno število delavcev.

Prvi steklarji so v Zagorje prišli iz šlezijske državne steklarne v Schlegemühlu. Po avstrijski okupaciji Ilirije je steklarna raje zaposlovala steklarje iz bližnjih spodnještajerskih steklarn, ki so bili cenejši. Mezde so steklarji prejeli po količini izdelkov, prvotno so znašale 22 kr. za šok brez razlike in 4 1/2 gld. za 1000 steklenic za rozolijo, pozneje so bile 18, 20, 24 in 26 kr. po posameznih vrstah izdelkov in 6 gld. za rozolijske steklenice. Ker so bile leta 1815 iste mezde v kovanem denarju kot leta 1805, ko so jih plačevali v papirnatem denarju, so se zdele dvorni komori previsoke in je priporočala, naj se znižajo, ko bo pričela draginja popuščati. Za rezanje stekla je znašala mezda 20 kr. od šoka, pomočniki so dobivali 15 kr.¹⁹ Po cesarjevi odločbi iz leta 1816 so bila pri podjetju štiri uradniška mesta, in sicer upravnik steklarne, skladiščnik, ki je bil obenem pisar, jamski nadzornik in ranocelnik. Letna plača upravnika je bila določena na 600 gld., pod francosko upravo imenovani ravnatelj Wagner je imel 1200 gld., pripadalo pa je upravniku tudi prosto stanovanje in vrt, dva oralna travnika, 130 stotov premoga in provizija od prodanih izdelkov, ki je znašala 4 kr. od šoka belega stekla in steklenih plošč, 2 kr. od zelenega stekla in 1 kr. od idrijske steklenine. Skladiščnik in jamski nadzornik sta imela po 400 gld., ranocelnik pa 300 gld. letne plače s prostim stanovanjem in vrtom, poldrugim oralom travnika in

100 stotov premoga. Premogokop, ki je tedaj delal le za potrebe steklarne, ni zaposloval večjega števila rudarjev, leta 1814, ko je bilo obratovanje zelo omejeno, jih je bilo deset, verjetno je bilo število v času polne zaposlitve višje.²⁰

V Schwarzovih rokah je menda steklarna uspešneje delala kot v času, ko je bila državna last. Vendar je tudi Schwarz ostajal delavcem dolžan ter je z njimi dokaj slabo ravnal.²¹ Najbrž pa ni bil zadovoljen z doseženimi uspehi, kajti proti koncu tridesetih let je steklarno prodal za 36.000 gld. Viktorju Ruardu, od tega jo je po kratkem času kupil njegov tast Jožef Atzl. Leta 1843 so Jožef Atzl, grof Filip Spauer in dr. Alfonz Widmann ustanovili rudarsko združbo, ki je prevzela premogovnik in steklarno. Nova lastnica je obratovanje steklarne zaradi nedonosnosti ustavila ter jo preuredila v cinkarno.²² Sodeč po vpisih v župnijskih krstnih, poročnih in mrljiških knjigah po letu 1835, za prejšnja leta mi niso bila na razpolago, je steklarna delala v zelo skrčenem obsegu ter je bilo zaposlenih le malo število steklarjev. Od leta 1835 pa do leta 1843 izkazujejo matične knjige le 10 rojstev in 4 smrti v steklarskih družinah ter 4 poroke steklarjev.

OBNOVITEV STEKLARNE

Lastnica zagorskega premogovnika, rudarska združba ob Savi, ni za vedno opustila misli na steklarstvo v Zagorju. Leta 1861 je postavila v Toplicah novo steklarno, pri kateri je izkoristila nekatere pridobitve tehničnega napredka v steklarski industriji. Obrati so bili postopoma povečani, leta 1880 je steklarna imela 3 s plinom kurjene peči za steklo, 2 pražilni peči, 4 temperne in 4 hladilne peči, brusilnica je imela tri brusilne mline z dvema vodnima kolesoma. V steklarni so izdelovali navadno, na pol brušeno in brušeno, zeleno in rjavo steklo; proizvodnja je znašala okrog 100.000 šokov letno. Leta 1880 je bilo iz zagorske steklarne odpredanih 8050 q steklene robe, kar je najbrž ustrezalo tedanji enoletni množini proizvodnje. V istem času so uvedli kurjavo z generatorskimi plini po Siemensovem načinu.

Leta 1880 je Trboveljska premogokopna družba kupila zagorski premogovnik obenem s steklarno, topilnico cinka in topilnico svinca. Za steklarno je pričelo novo razdobje, bila je še povečana, v času največjega razmaha je obratovala s petimi pečmi, število zaposlenih je doseglo 300 oseb, proizvodnja je leta 1882 znašala 121.661 šokov raznega vzboklega stekla. Toda v tem obsegu je ostala steklarna le eno desetletje, v začetku tekočega stoletja so bile v obratu le še tri peči s tridesetimi lonci, za brušenje vzboklega stekla je bilo v steklarni 83 brusilnih strojev, leta 1902 je bilo zaposlenih 266 oseb.²³

Ko je bila leta 1861 obnovljena zagorska steklarna, so bile obnovljene tudi naprave za pripravljanje kremenjaka, ki so ga uporabljali za izdelovanje stekla. Kremenjak so kopali v Brezjah pri Čemšeniku in v Mošeniku pri Moravčah, od koder so ga vozili v Sto-

Steklarna v Hrastniku (razglednica)

pe, kjer so ga žgali v dveh žgalnih pečeh, nato so ga drobili in mleli v stopah, po katerih je kraj, kjer so stale, dobil svoje ime. Okrog leta 1885 so stope prenehale obratovati, ker so pričeli kremenjak dobivati iz Dravograda, pozneje tudi s Saške in iz Dinjana v Istri. Kremenčev pesek s Saške je stal postavljen v steklarno 1 gld. za 100 kg, iz Istre pa 60 do 70 krajcarjev; saški pesek so uporabljali za brušeno, istrski za navadno steklo.²⁴

Trboveljska premogokopna družba ni skrbela, da bi obratne naprave v steklarni, ki so v nekaj desetletjih zastarele, izpopolnila v skladu z nadaljnjim tehničnim napredkom v tej industrijski panogi. Obrtno nadzorništvo je našlo steklarno v poškodovanem in zelo zapuščenem stanju. Z letom 1912 je Trboveljska premogokopna družba dala zagorsko steklarno v najem tvrdki Viljema Abela dediči, ki je imela tovarno stekla v Hrastniku.²⁵ Steklarna se je po prvi svetovni vojni za nekaj let zopet živahnejše razmahnila, čeprav je bilo v obratu le dvoje peči za steklo, obratovalo je še 14 hladilnih in 2 temperni peči. Obratne naprave so ostale v dotedanjem stanju, ki je bilo tehnično zelo zaostalo. Po najemni pogodbi 22. avgusta 1922 je znašala najemnina 360.000 kron, pozneje je bila določena na 2000 dolarjev, leta 1926 je bila znižana na 1800 dolarjev. Podjetje je delalo v velikem obsegu za izvoz, blago je šlo tudi v Perzijo in Indijo. Vendar pa delniška družba Zedinjenih tovarn stekla, ki je prevzela steklarne nekdanje tvrdke Abel, z doseženimi uspehi ni bila zadovoljna. Ko je leta 1928 izbruhnila v zagorski steklarni stavka delavstva, jo je

družba uporabila kot povod, da je obratovanje ustavila in steklarno opustila. Verjetno je bila tudi zastarelost naprav eden izmed vzrokov za opustitev obratovanja. Tvrdka Abel oziroma za njo Zedinjene tovarne stekla kot najemnik niso imele interesa na obnovitvenih investicijah, lastnik steklarne, Trboveljska premogokopna družba, pa tudi ne, ker je imela druge možnosti za izkoriščanje premoga. Po ukinitvi steklarne so steklarji zapustili Zagorje ter se izselili v Hrastnik, Rogaško Slatino, Stražo pri Rogatcu in Parčin, kjer so dobili zaposlitev v tamkajšnjih steklarnah iste družbe.²⁶ Eno leto pred opustitvijo je steklarna zaposlovala 220 oseb, od tega 165 delavcev in 55 delavk, toda le 90 moških delavcev je bilo stalnih.²⁷ Steklarno v Toplicah so podrli, na njenem mestu je Trboveljska premogokopna družba zgradila separacijo, druga steklarska poslopja so bila uporabljena za potrebe rudniškega obrata.

Kot pri drugih steklarnah na nekdanjem Kranjskem so bili tudi v Zagorju steklarji v začetku skoraj izključno tujci, le počasi so se Slovenci oprijemali tega poklica. Šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja je število steklarjev toliko naraslo, da so slovenski priimki v krstnih knjigah zagorske župnije med vpisi steklarjev preseglji tretjino, ostali priimki so nemški, razen manjšega števila čeških. Po prvi svetovni vojni je delež slovenskih priimkov zagorskih steklarjev med vpisi v krstnih knjigah sicer narastel, vendar so tuji priimki še vedno prevladovali.

Poročne knjige nam nudijo nekaj podatkov o rojstni in domovinski pripadnosti v Zagorju poroče-

nih steklarjev. Iz teh podatkov vidimo, da so steklarji prihajali v Zagorje v znatnem številu od opuščenih steklarn na Spodnjem Štajerskem. Posebno veliko zagorskih steklarjev je bilo rojenih v Ribnici na Pohorju, v Loki pri Žusmu, Trbovljah in Libojah, po nekaj steklarjev je prišlo še iz drugih krajev, kjer so bile svoje čase pohorske steklarne, kot št. Lovrenca na Pohorju, Ruš in Rakovca ali pa iz steklarn v šmarnskem okraju. Večje število steklarjev je bilo iz Kočevja, nekaj pa tudi iz kočevske Glažute. Za šest steklarjev je naveden Samobor kot kraj rojstva ali pa pristojnosti, kjer je bila v bližini steklarna v Osredku. Razmeroma majhno je število rojenih ali pristojnih v krajih, kjer so bile srednještajerske steklarne, ali v drugih avstrijskih deželah.

Med priimki zagorskih steklarjev je mnogo takih, ki jih je mogoče zaslediti že prej pri drugih kranjskih steklarnah. To kaže deloma na isto poreklo v naših krajih zaposlenih steklarjev, deloma pa je posledica omenjenega preseljevanja steklarjev od ene steklarne do druge. Ponavljanje istih priimkov skozi desetletja pa dokazuje tudi, da so sinovi steklarjev ostali skozi pokolenja zvesti poklicu svojih očetov. Tujim narodnostim pripadajoči steklarji so navadno že v drugi generaciji postali Slovenci, sklepanje zakonov s slovenskimi domačinkami je pospeševalo asimilacijo. Pisava tujih priimkov je bila prilagojena v mnogih primerih naši izgovarjavi, tako da le več ali manj tuj zvok priimkov priča o tujem poreklu njihovih prednikov.

OPOMBE

Zagorsko steklarno v letih 1804—1817 je obravnavala Marija Verbič v Kroniki 1976, str. 28 sl. — 1. Carl Hiltl, Das Bachergebirge. Klagenfurt 1893, str. 157 sl. — Ing. Drago Korent, Pohorske glažute in njihov vpliv na gozdove. Gozdarski vestnik X/1952, str. 242 sl. — Dr. Vlado Valenčič, Vloga steklarn pri izkoriščanju gozdov na nekdanjem Kranjskem. Gozdarski vestnik XI/1953, št. 6—7, str. 185 sl., Steklarni na Notranjskem, Kronika 1955, str. 87 sl. in Še nekaj steklarn na Kranjskem, Kronika 1957,

str. 61 str. — 2. Dr. Ivan Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I. Wien 1914, str. 513. — 3. Slokar n.o.m., str. 539. — 4. AS (Arhiv SR Slovenije), Gubernijski arhiv 1815, str. 3313 ad 2578. — 5. AS, Gub. arhiv 1814, št. 3001 in 7959. — 6. Pivec-Stele omenja v La vie économique de provinces illyriennes, str. 78, da je bila steklarna leta 1811 povečana in je imela 300 delavcev, gradivo gubernijskega arhiva pa tega ne potrjuje, temveč daje o razvoju steklarne prav obratno sliko. — 7. AS, Gub. arhiv 1813, št. 2203 ad 628. — 8. Supplement au Télégraph officiel du 6 juillet 1811. — 9. AS, Gub. arhiv 1814, št. 3001. — 10. AS, Gub. arhiv 1813, št. 628; 1814 str. 6719, 8702, 10.654; 1814 str. 369, 1785. — 11. AS, Gub. arhiv 1815, ad 204 št. 4297 in 6443. — 12. AS, Gub. arhiv 1815, št. 204/5872, 5874, 6441, 10.319, 12.320; 1816 št. 86, 3173/8961, 1313/2989, 4258. — 13. AS, Gub. arhiv 1816, št. 1555; 1831/32 fasc. 15, ref. 143. — 14. AS, Gub. arhiv 1819/20 fasc. 62 reg. št. 4, 15, 22, 23; 1821/22 fasc. 62, ref. 1 in 3. — 15. AS, Gub. arhiv 1814 št. 8703, 14.295, 12.014, 15.561; 1815 št. 204/4830. — 16. AS, Gub. arhiv 1816 št. 4382 in 6095; 1814 št. 3001, 6556/6982, 7709. — 17. AS, Gub. arhiv 1814 št. 6556; 1815 št. 204/6641, 5082. — 18. AS, Gub. arhiv 1815 št. 6693/8102, 9180, 12.704; 1816 št. 85/320, 1192, 3237, 6164. — 19. AS, Gub. arhiv 1814, št. 12.016; 1815 št. 204/3780; 1816 št. 85/14.063. — 20. AS, Gub. arhiv 1816 št. 2073 št. 2073/5608; 1814 št. 3001. — 21. Andrej Mihelčič, Pregled zgodovine v zagorski dolini. Zagorski zvonovi, verski list za zagorsko župnijo 1938, str. 102 sl. — 22. I. Hribovšek, Zgodovina premogovnika Zagorje s pripadajočo steklarno, cinkarno in svinčarno. Rokopis mi je pisec ljubeznivo dal na uporabo. Prim. tudi šematizem ljubljanskega gubernija ter Alfons Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, str. 430. — 23. Hribovšek, n.o.m. — Ergebnisse der gewerblichen Betriebszählung vom 3. Juni 1902, Oesterreichische Statistik LXXV. Band, 6. Heft. — 24. Hribovšek, n.o.m. — 25. Compass, Finanzielles Jahrbuch 1908, str. 180 sl.; 1920 str. 255; 1926 str. 397. — Bericht der Gewerbeinspektoren über ihre Amtstätigkeit 1915, str. 184. — 26. Pogodbe v arhivu hrastniške steklarne in informacije bivših uradnikov zagorske steklarne. Po informacijah nekdanjih uradnikov Trboveljske premogokopne družbe in zagorske steklarne arhivi iz poslovanja steklarne za zadnjo dobo njenega obstoja niso ohranjeni; zato manjka gradivo, ki bi moglo sliko o tem podjetju izpopolniti. — 27 AS, Arhiv zbornice za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 331, 2.

